

A cseh irodalom a szudétanémetekről

Bock, Ivo: *Das „sudetendeutsche Thema“ in der tschechischen Literatur – Stereotype und Gegenstereotype.* = *Osteuropa.* 53. Jg. 1/2003. 77–93. p.

A szudétanémetek és különböző más cseh-német vagy szlovákiai (volt magyarországi) német közösségek kollektív jogfosztása és kiűzése – a csehszlovák kérdés Hitler utáni rendezésének részeként (1945) – a történelmi igazságtétel rangján vonult be a cseh politikai doktrínába („beneši döntések”) és a nemzeti tudatba, s máig ekként tartja magát. 2002. évi közvélemény-kutatási adatok szerint a lakosság 64%-a gondolja utólag is helyénvalónak a több mint 3 milliós csehországi némettség, vele a Szudéták tömbnémetiségének megbélyegzését, üldözését és kitoloncolását mint választ a Szövetségek oldalán utóbb győztes Csehszlovákia hitleri feldarabolására, e régió egykorú elcsatolására. A téma baloldali „antifasiszta” ideológiai átfestése a kommunista diktatúrában mindössze csak a csehek szájízét vette el, de lényegében fedte a nemzeti felfogást, amely a diktatúra letűnével újra a régi színeiben tündökölt. De azóta, mint már a ’60-as évek reform-kommunista fejlődése során is, a szudétanémettség kollaborációjától függetlenül, legalább felmerülhetnek kételyek a felfogással kapcsolatosan, különös tekintettel a német kapituláció másnapján már elszabaduló, „önkéntes” fegyveresek által felvezetett lincshullámra, amit az autochton németek tömegeinek nem sokkal későbbi kitoloncolása mint már „legalizált” és szervezett formában bonyolított akció szinte eltakar a cseh köztudatban. Az igazság keresése az utóbbi időben társadalmi vitát is eredményezett szűkebb értelmiség körben, anélkül, hogy a széles közvéleményt megmozgatta volna. A kritikai megközelítés a múltban is és a rendszerváltás után is alapvetően az irodalomban jelent meg.

A brémai illetőségű (nyilván nem irodalomtörténész) szerző kevésbé rendszerező témavázlata kitér az ’50-es évek „osztályharcos”-antifasiszta irodalmi korszakának próbálkozásaira: azokra a „telepes” regényekre, amelyek a németektől kiűrt Szudéta-vidék cseh újratelepítését, „forradalmi” újjáépítését „éneklik” meg. A szocreal beállítás cinizmusában a cseh nemzeti felfogás hamis önigazolása jelenik meg, németellenes sztereotípiái túlmutatnak a korszak irodalompolitikai sematizmusán. A szerzők sorában ott találunk akkori prominens írókat is, mint *Bohumil Řihát* vagy *Václav Rezáčot*. A bizonyos értelemben már „elhajló” (a sematizmussal szembe forduló) *Karel Ptáček* „Mesto na hranici” (‘Város a határon’, 1956) című regényében annyiban tér el a többiek szemléletétől, hogy megkérdőjelezi – nem az egész büntető-akciót magát – hanem az alkalmazott módszerek brutalitását, utalva a náci Gestapóra. A történelemhamisító telepes-regények kései utóda: *Věra Sládková* „Dítě svoboděny” (‘A szabadság gyermekei’, 1982) című regénye.

Az ’50-es évek igazságkereső, ellenzéki szemléletű, ezért természetesen elnyomott íróinak művei jelzik az önkritikus megközelítés igényét. Ezek a művek persze rendszerint csak jóval később, a ’60-as évek szabadabb légkörében jelenhettek meg. *Jaroslav Durych*, katolikus író a legidősebb nemzedékből, nem érte meg „Boží duha” (‘Isten szívérványa’, 1969) című regénye megjelenését, amely egyfajta allegorizáló ábrázolásmóddal elsőként végzi el a „holtta vált” vidék „megváltatlan” lelkéért felvállalt keresztényi gyászmunka ráeső részét. *Jan Patočka*, disszidens filozófus, a későbbi német kiadás utószavában az ezeréves cseh-német együttélés megbánásra, egyszersmind megbékélésre intó rekviemként méltatja a művet. A korszak más alkotásai közvetve kapcsolódnak a témához: a német megszállás alatt kiütköző cseh kollaborációt vagy a gyáva meghunyászkodást leple-

zik le. Ennek bemutatása több esetben a szovjet front közvetlen közelsége által nagy hirtelen felbátorított prágai felkelés (Májusi Felkelés) témájához fűződik, amelynek keretében a megszállók elleni merész akciók mellett a cseh-németeket érintő atrocitások is kezdetüket veszik. Nem véletlen, hogy a felkelést deheroizáló művek gyakran későbbi (1968 utáni) disszidens szerzők tollából íródnak. *Josef Škvorecký* „Zbabělci” (1958, magyarul: Gyávák) című regénye, amely még 1949-ben készült el, szarkasztikus gúnnyal illeti a tegnapi megalkuvó kispolgár „hősi” alakváltozását, megjelenésekor: az epizódjellegű, korai olvadás évében, nagy vihart kavarva a keményvonalas körökben. (Más forrásból tudjuk, hogy az író emigrációja idején tetralógiává fejlesztette a cseh irodalmi stílus is megújító művet, mely életműve egyik súlypontjában áll. – K. S.) A Májusi Felkelés idézése később is visszatér több szerzőnél.

E korai kezdemények folytatása gazdagon bontakozik ki a '60-as évek reformista fejlődése során, illetve az 1968 utáni emigráció szerzőinél. *Ota Filip: Cesta ke hřbitovu* ('A temető utcai kávéház', 1967) című regényének oknyomozó története megerősíti Škvorecký tanúságának summáját: a cseh-németekkel való áldatlan leszámolás lényegi eleme, hogy a cseh átlagpolgár – az önkritikát félretéve – általa vesse le, kompenzálja a megszállás alatt tanúsított konformizmusának szégyenét. *Jiří Gruša* regénye, a „Dotazník” ('Jegyzőkönyv', 1978) megrázó közelképekben idézi a lincselő indulatokat. Más szerzők (*Josef Knap*, *Vladimír Körner* és mások) regényei, elbeszélései a Szudéta-vidéken hátramaradt csehek szubjektív vagy valós igényű emlékezetén keresztül közelítenek az egykorú történés vagy az előzmények részleteihez, egyszersmind az új cseh (sok esetben lumpen) telepések viselt dolgait, magatartásformáját vizsgálják. A diktatúra visszatérésével a témának két évtizeden át, a szamizdaton kívül, természetesen nincs helye Csehszlovákiában, feldolgozása (az NSZK-ban) az üldözöttek emlékeivel is szembe-ító emigráció körülményei között létrejött alkotásokban (a széppróza mellett a publicisztikában is) folytatódik. Egy részüknél a csehországi németység sorsa egyetemes emberitörténelmi keretekbe ágyazódva hordoz általánosabb jelentést. A látásmód kibővül az emberi-társadalmi törvények szabad felrúgására indító, korai bolsevista befolyásoltság kiemelésével.

Bohumil Hrabal a maga nehéz választásával az emigráció szabadsága és idegensége, illetve a cenzúra és otthonmaradás között szinte egyedül jelzi néhány művében (bár csak epizodikusán) a téma hazai jogfolytonosságát („Ófelsége pincére voltam”, 1982; stb.). A diktatúra végleges összeomlása nyomán a cseh-németekkel szemben elkövetett cselekmények önvizsgálata végre a cseh irodalom egységes szólamává erősödik fel, mind erőteljesebb megformálást nyer valamennyi nemzedék képviselőinél. A téma állandósulása jelzi: a krízis tovább tart, politikai feloldásra vár. Hosszan sorolhatók a már ismert és további elemekből építkező művek: *Daniela Hodrová: Podoboji* ('Csatater', 1991), *Jiří Stránský: Zdivočelá země* ('Elvadult tartomány', 1991), *Zdeněk Šmíd: Cejch* ('Sebhely', 1992), *Pavel Kohout: Hvězdna hodina vrahů* ('Gyilkosok csillagórája', 1995; ugyanő: *Ta dlouhá vlna za kýlem – 'Hosszú hullám a hajó mögött'*, 2000), *Jiří Kratochvíl: Nesmrtnelný přiběh* ('Halhatatlan történet', 1997), s nem úgy tűnik, mintha a szerzők most már kiírták volna magukból a témát. Talán legfontosabb a sorban Šmíd családregegy szélességű és mélységű műve. Kohout elsőként felsorolt regénye egy hivatásos gyilkos (annak idején valós személy) ténykedését követi nyomon hírhedt különítménye élén. Másik műve a Morva-vidéken elszabadult poklot idézi meg. Ugyanitt játszódik Kratochvíl regényének epizódja – a gyalog elhajtott brünni németek halálmenetével. Az irodalom a mérőműszer pontosságával jelzi: kezeletlen traumáról van szó, immár nem az áldozatok, hanem az elkövetők oldalán. A nemzeti öntudat mentálhigiéniéje sínyli meg, ha előbb vagy utóbb nem

lesz változás a cseh politikai doktrínán belül bizonyos dogmák feladásával. Ehhez az irodalom szava önmagában aligha elegendő, még ha oly kitartó és erőteljes is, mint a fenti áttekintés szemlélteti.

Komáromi Sándor

Szlovákiai németek, szlovákiai német irodalom ma – villanófényben

Von Karpatendeutschen und Zipser Schriftstellern – Funkinterview Paul Tischlers in Eperies, Slowakei. = Südostdeutsche Vierteljahresblätter, 52. Jg. 1/2003, 90–92. p.

Múlt év októberében sugározta az Eperjesi Rádió a Münchenben élő íróval, Paul Tischlerrel készült rövid, de velős interjút, amely szemléletes formában ad hírt a magyar időkből nagyobb részüknél „cipszer”-ként ismert, 1945 óta már-már névtelen szórvány-nyá vált szlovákiai németiség nehezen éledező közösségéről. „Kárpáti” németek: a szlovákiai németiség újabb keletű elnevezése. Tischler (1946) az alsó-szepességi (Gründler-vidéki) Mecenzéfben (Medzev, németül: Metzenseifen) született és nőtt fel, Pozsonyban germanisztikát tanult. Később Németországba került, de, főként 1990 óta, gyakori vendége hazájának. A szerkesztő-riporter kérdéseire adott válaszában kézzel fogható kép rajzolódik ki az 1945-ös üldöztetés és kitelepítés után visszamaradt szlovákiai németiség mai létfeltételeiről: mintegy 15 ezres össz-lélekszám, a szervezeti tömörülés egyetlen, szerény időszaki kiadványa, az Eperjesi Rádió mellett a Kassai Televízió szűk műsorlehetősége, ugyanitt a „kisebbségi” klub (Klub národostných menšín) néhány rendezvénye, szintén Kassán a Rafael Szabó vezette Doinár Kiadó – pénzhiány miatt éppen szünetelő – próbálkozása; e szerény vívmányokkal szemben viszont az anyanyelvi iskolázás teljes hiánya. Tischler úgy ítéli meg a helyzetet: az 1990 előtti némultsághoz képest „nem teljesen reménytelen”. A talán még lehetséges kibontakozás érdekében, a nyelvhasználat regenerálása mellett, meg kellene találni az utat az irodalmi hagyományhoz is, például a maga idején ismert és népszerű Fr. Lam (1881–1955, Budapesten Lám Frigyesként ismertté vált kétnyelvű szerző – K. S.) helyi ihletésű költészetéhez, máig kiadatlan (!) regényeihez, a Mecenzéfben ma is eleven „manták” vagy más dialektusok teljesen elfeledett költőihez, stb. Nehezebb kérdés az irodalmi örökség megújítása. Tischler maga az újraéledő szlovákiai német irodalom pillanatnyilag eléggé magában álló jelensége. 2001-ben Németországban megjelentetett, helyi élményt feldolgozó kisregénye („Grasgott”) mellett most dolgozik pozsonyi időszakának önéletrajzi regényén, s egy történelmi mélységekbe nyúló „Cipszer trilógia” tervét forgatja a fejében. Hozzáfogott egy cipszer irodalomtörténet megírásához is.

Komáromi Sándor